

ІОСАФАТОВА ДОЛИНА: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

У статті описано основні події, від 1923 року до сьогодення, що стосуються Іосафатової долини у с. Голинчинці Шаргородського району Вінницької області. Звернено увагу на відновлену традицію хресних ходів. Показано роль родини Залецьких у відродженні пам'яті про святиню. Описано спостереження автора під час польових робіт у цьому районі.

Ключові слова: Іосафатова долина, видіння, святе місце, хрести, джерело, хресний хід.

Наша публікація має на меті показати історію Іосафатової долини – святого для православного населення місця, проаналізувати літературу та вказати, які аспекти його існування вивчені. Частково цю тему ми розглянули у статті «Відображення народної релігійності 20-х років ХХ століття в Україні на сторінках «Етнографічного вісника»»¹.

Про події, що стали причиною масових паломництв, писали О. Пчілка, В. Кравченко, Н. Дмитрук. У їхніх роботах знаходимо варіанти пісень, молитов, псалмів. Маємо ряд легенд і переказів пов'язаних безпосередньо з подією яку пояснювали як чудо, біблійні тексти перероблені у народній традиції під «потребу» пояснити чи підтвердити «чудесність» події і розповіді, що виникли на основі випадків, які у народі трактували як «кару Божу за невіру».

Питанням ґенези «фольклору чудес» займався дослідник-фольклорист В. Дяків. У 2008 році вийшла в світ його монографія «Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років». Детально висвітлюються питання причин, що призвели до виникнення масових релігійних рухів та території України у 1920-х рр. Основну увагу дослідник звернув на фольклор утворений на основі подій у м. Калинівка та с. Голинчинці. Джерельна база дослідників 1920-х років вдало доповнена польовими дослідженнями автора, що зумовлює висвітлення теми у історичному процесі². Фольклорною складовою цього явища цікавився і Р. Кирчів у праці «Двадцять століття в українському фольклорі». Оперуючи архівними матеріалами та публікаціями 1920-х рр., автор наголошує на тому, що при інших політичних та економічних умовах, слова пастуха Якова, якому явилась Богородиця, ніхто б не сприйняв і відповідно ніяких масових паломництв не було³. Короткі відомості про долину можна знайти і в науково-популярній літературі, зокрема у книзі «Чотирнадцять мандрівок Вінниччиною»⁴.

Зміна політичного устрою в країні з приходом більшовиків та агресивні заходи насадження нового порядку зустріли своєрідну опозицію серед сільського населення, що вилилась у формі масових паломництв до місць явлення чудес релігійного характеру на території України. Східне Поділля того часу стало еталоном для дослідження ґенези «фольклору чудес». Вже на початку 1920-х років з'являються тематичні публікації. Найпопулярнішими та найкраще дослідженими є події у Калинівці та чудо у так званій Іосафатовій долині на Вінниччині. Збиранню народного фольклору у 20-х роках ХХ століття надавали великого значення. Зі створенням у 1918 році Української академії наук, у 1921 р. Етнографічної Комісії ВУАН, у 1922 р. Краєзнавчої комісії та Кабінету музичної етнографії розпочався новий етап у історії етнографії. У 1925 році

при Кабінеті антропології та етнології ім. Ф. Вовка було створено Етнографічне товариство, реорганізоване у 1928 р. у Всеукраїнське Етнографічне товариство. Об'єднавши етнографічні гуртки з усієї України, Товариство розгорнуло широку програму по збиранню, систематизації та публікації польових матеріалів⁵.

Зазвичай глибоко віруюче селянство почало накладати релігійні сюжети на повсякденне життя. Починають побутовати думки, що влада, яка цілеспрямовано губить свій народ (свідчення чого – голод 1921–1923 рр.), не може бути нічим іншим, окрім втілення зла. Події, що відбулися у 1923 році у м. Калинівці та біля с. Голинчинці Шаргородського району Вінницької області та їх наслідки у розумінні вірян стали яскравою ілюстрацією суті нової влади. Згідно з переказами, 7 липня 1923 року кілька червоноармійців, проїжджали біля хреста на роздоріжжі біля Калинівки. Один із них почав стріляти у Розп'яття і останнім пострілом поцілів у праве плече Ісуса Христа, з якого відразу почала сочитись червона рідина. Наступного дня громада с. Сальник, на території якого фактично знаходився хрест, разом із священником прийшли відправити службу, а згодом сюди почали ходити хресні ходи з усієї України. Реакція влади не забарилась – розпочалось слідство та судові справи щодо релігійної агітації церковників. Проводили експертизи, висновки яких мали на меті переконати віруючих у відсутності чуда, проте кількість прочан лише збільшувалась⁶. «Чудо» в Калинівці стало першою подією, яка збирала настільки масові паломництва. Відомості про оновлення та мироточіння ікон по області та за її межами були відомі й до цього.

Через два місяці після подій у Калинівці, народні маси знову починають активне паломництво. Тепер у село Голинчинці Шаргородського району. За легендами у долині біля села пастухові Якову явилась Богородиця та наказала ставити у цьому місці хрести. Місцина і сьогодні користується популярністю серед вірян, новини про хресні ходи у «долину хрестів» щороку з'являються на шпальтах газет, фольклором з цієї тематики цікавляться дослідники.

О. Пчілка у статті «Українські народні легенди останнього часу» досить ґрунтовно підійшла до питання про збирання у дорогу «поклонників», ставши свідком підготовки групи селян до походу на Іосафатову долину і детально описавши весь процес. У наведеному матеріалі добре простежуються основи матеріальної, а головним чином моральної підготовки селян перед походом до місць явлення чудес. Проте спочатку авторка звертає увагу на події у Калинівці та наводить один із варіантів «Розмови про майбутнє народу» (детальніше про це у нашій публікації)⁷. При порівнянні основних легенд про Калинівське чудо та Іосафатову долину вказується на спільний міфологічний образ – діва поруч з водою, джерело, криниця та ін.⁸. Саме поява Богородиці біля існуючої криниці – за одними легендами, та утворення джерела після явлення – за іншими, стала основою сюжету майже всіх фольклорних форм «іосафатового циклу». Деякі дослідники того часу подають варіанти легенд, у яких замість жінки фігурує старець⁹. Сама назва «Іосафатова долина» теж не автентична, а взята із старозавітних біблійних переказів про місце страшного суду, де всі мертві душі постануть перед Богом¹⁰. За наведеними даними, серед віруючого населення сформувалась певна структура підготовки до походу та моделі поведінки під час нього. «Перед виходом з хрестами, поклонники (так називали паломників до місць явлення чудес на Поділлі – Н. Ш.) справляли обіди для дітей, чи для старців, або й подавали обід в'язням у в'язницю»¹¹. Ці дії, на нашу думку, мали на меті «очистити» паломників від гріхів. Таку ж мету переслідували і норми поведінки, яких мали дотримуватися під час походу подорожуючі: «...підчас «походу» з хрестами повинні поводитися чемно, надто пристойно. Навіть молоді хлопці та дівчата повинні були в дорозі їсти пісне, без-пуття не сміятися, не пра-

вити пустих теревенів, навіть не лущити насіння (!). Тим паче повинні були всі «поклонники» мати «чисте сумління», – ніякої кривди нікому не чинити, бо коли хто цього не додержував, то й хрест його (мовляла легенда) ставав трухлявим і не міг бути поставленим»¹². Подібний мотив занотував В. Кравченко у статті «Осапатова долина»: «...І тільки шуб ті везли й ставили, шу зроду ни курать і водки ни п'ють... Хто вгодний у Бога, ту тому гля його христама пуявляція, а хто ні, ту того хрест пучорніє з білого – зробиця чорним»¹³. Саме мотив залякування справляв вирішальне значення на богобоязких селян. Фактично у всьому фольклорі, що творився на основі подій у долині, завжди чітко наголошувалось на формах покарання за недотримання певних норм поведінки чи невчасне закопування хрестів та ін. У легендах вказувалось, що кожне село має поставити на долині 1–4 хрести, а покаранням було провалення під землю тих сіл, які не поставлять у долині хрести¹⁴. Підготовка до походу завершувалась службою та спільною трапезою, після чого провізія складалась на віз, що супроводжував подорожуючих.

Своєрідним доповненням до статті О. Пчілки можна вважати працю В. Кравченка «Псальми», що в 1923–1924 рр. співали прочани під час подорожувань до різних чудес». Тут висловлено думку про те, що частина «псальмів» – це давні колядки, або ж лірницькі пісні, перероблені прочанами під час подорожей до Калинівки чи Іосафатової долини¹⁵. У іншій статті «Осапатова долина», автор вказує на те, що в період, коли про Калинівський хрест почали забувати, з'явилися оповіді про Іосафатову долину. Місця точного її знаходження, ті хто проживали за межами Вінниччини, не знали і часто ототожнювали з Калинівським хрестом, що на думку автора ілюструвало «як неосвічений мозок усе спрямовує на свої поняття»¹⁶. У нашій публікації ми вже обґрунтували гіпотезу про спорідненість цих подій у народній уяві¹⁷. Сучасні Калинівський та Шаргородський райони Вінницької області знаходяться доволі далеко один від одного, тому в реальному вимірі цей факт виключає можливість переростання Калинівського чуда в Іосафатову долину. Це підтверджують легенди наведені Н. Дмитруком, у якій посланець з Калинівки «йшов сто верст» (116 км) до Іосафатової долини¹⁸ та В. Кравченком у вказаній роботі¹⁹. Дослідник опублікував десять різних варіантів легенд про Іосафатову долину, які побутували на той час у народі.

Н. Дмитрук, вивчаючи фольклор, що виник на основі поширення чуток про чуда – оновлення хрестів, ікон, хоругв та ін., групує відомі йому легенди у три розділи – чудеса різного змісту, Калинівський хрест та Іосафатова долина. У останньому подається кілька варіантів легенди про «явлення» пастуху, оригінальна легенда про мерців які йдуть у долину та про пастуха, який приймає хрести у прочан у долині²⁰.

Через півтора року розслідувань, 21 червня 1925 року, розпочався судовий процес над дев'ятьма священиками та 18 мирянами. Хід справи друкували у щоденній газеті Подільського Губкому КП(б)У, Губвиконкому та Губрефради «Червоний край»²¹. Пастух Яків Мисик, з розповідей якого і розпочався масовий рух у долину, помер у в'язниці ще до початку суду. Притягнені до відповідальності священики не визнавали своєї вини, посилаючись на те, що їх примусила громада йти святити хрести, що вони самі не вірили в чудо та «... «душевних радощів» при освяченні хрестів не відчували, а механічно виконували свій обов'язок»²². Після закінчення судового розслідування було вислухано промови громадського та державного обвинувачення. Перший, тов. Воробйов, наголошував, що усі дії підсудних мали чітко виражений контрреволюційний характер, а збитки завдані економіці хресним рухом важко підрахувати. «За п'ять місяців через «Сафатову долину» пройшло приблизно півтора мільйона чоловік. Кожен з них потратив пересічно 5 днів, отже змарновано сім з половиною мільйонів робочих днів. До цього

ще треба додати вартість дерева, що пішло на хрести, витолочені поля, пошести, хвороби, витрати селян на пожертви й на харчі. Все разом складає таку величезну суму, що її навіть приблизно неможна встановити»²³. Державний обвинувачувач т. Попов, також підтримував думку про контрреволюційні дії підсудних, що були яскраво виражені у їхніх агітаційних промовах серед людей у долині, підсумував: «Покликаючись на матеріяли судового слідства, зокрема на зізнання де-яких свідків, прокурор встановлює, що весь «чудесний» рух мав контрреволюційний характер, що церковники на ньому наживались, що рухом керували попи й церковні кола», а далі «Відносно всіх підсудних прокурор підтримує обвинувачення по 119 і 120 статтях Карного Кодексу...»²⁴. 120 стаття передбачає покарання за обманні вчинки для використання релігійних забобонів маси з корисною метою, а 119 – додає до цього контрреволюційну діяльність.

Зрозуміло, що захист всі дії своїх підсудних зводив до того, що це люди з села і «що темна забита маса селян, яка внаслідок своєї некультурности, цілком залежить від природи, шукала чогось надприродного, «чуда», не розуміючи, що поліпшення її долі залежить від неї ж самої»²⁵. Звертаючи увагу на відсутність у селян процесу машинізації робіт, на незалученість їх до роботи у колективних господарствах, захисник т. Романов, пропонує, в якості покарання підсудних, машинізувати їх господарства та залучити в колгоспи. Другий захисник т. Ізерсон, вказуючи на важкий у економічному плані для селянства 1923 рік, вважає, що такий рух був цілком очікуваним, крім того законом не забороняється ставити та освячувати хрести, тому просить суд виправдати своїх підзахисних. Ще два захисники також просять виправдання для селян. У своєму останньому слові священики не визнали обвинувачень і сказали, що ходили до хрестів вони тільки на вимоги мас і ніякої агітаційної діяльності там не вели.

Незважаючи на ці заяви, суд постановив: Петринський Т. Я. – 4 роки бупру (будинки примусових робіт) з суворою ізоляцією, з урахуванням відсидженого строку; Жолткевич К. – 3 з половиною роки бупру з суворою ізоляцією, з урахуванням відсидженого строку, після відбуття кари заборонено проживати на Правобережжі протягом 3 років; Ілінський В., Черняхівський І., Шуляк В., Завадовський В, Любинський О., Іванько Й., Садовник В., Сирук (Ніколаєв) Г., Бабій А., Бондар Т. – 3 роки бупру з суворою ізоляцією, з урахуванням відсидженого строку; Васильківський П., Кашевський А., Садовник Р., Бондар Тимофій, Сумневич В. – 1 рік бупру без суворості ізоляції, з урахуванням відсидженого строку; всі решта отримали по 6 місяців примусових робіт, а з урахуванням відсидженого строку, 1,5 року, звільнялись від кари. Сумневича В. та Васильківського П. після відбуття ними кари, мали вислати за межі Правобережжя на 8 років, як соціально небезпечних²⁶.

Священик Тихон Петринський на час вироку був вже досить старим і зважаючи на це, кару йому зменшили до 8 місяців, а з урахуванням відбутого строку і зовсім звільнили. Прослуживши майже пів століття священиком, він помер у 1943 році. Вже наступного року родину Петринських вигнали з родового гнізда. Доньок забрали родичі з Києва, а матушку Неонілу Петринську погодилась опікувати сім'я Залецьких²⁷.

За матеріалами розміщеними на офіційному сайті Могилів-Подільської єпархії, традиція хресних ходів відновилась завдяки дослідженням І. Залецького, який ще дитиною слухав розповіді матушки, а у дорослому віці вирішив відродити історію цього місця²⁸. В 1990-х роках зібрані матеріали він почав публікувати у місцевих та районних газетах, щоб зацікавити темою якнайбільше коло читачів. У газеті приходів Української Православної Церкви міста Вінниці «Одигитрия» у трьох номерах поспіль було опубліковано його розповідь про Іосафатову доли-

ну²⁹. Наступного 2003 року у цій же газеті надруковано статтю про ікону Миколи Чудотворця, яку родині Залецьких передала матушка Неоніла. Образом у 1923 році отець Тихон освячував хрести, які встановлювали у долині³⁰. Не лише історію встановлення хрестів переповідали у газетах. Настоятель Свято-Дмитрівської церкви с. Голинчинці ігумен Сергій Гурмач опублікував невелику замітку, про криницю з чудотворною водою на території долини. Наводить кілька історій чудесного зцілення прихожан водою з неї³¹. Схожий, до перших трьох публікацій у «Одигитрії», матеріал розміщено на шпальтах «Подільських єпархіальних відомостей» у 2004 році³². Розпочав роботу і над книгою про Іосафатову долину, та закінчити її не судилося – у 2006 році Іван Залецький загинув. Вже після його смерті у газеті «Одигитрія» було опубліковано велику статтю, у якій вміщено усі доробки дослідника³³. Тут же на першій шпальті розміщено оголошення про відновлення традиції хресних ходів і 15 серпня цього ж року відбувся перший Всеподільський хресний хід у Іосафатову долину, у якому, за даними правоохоронців, взяло участь 20 тисяч прочан та встановлено кілька сотень хрестів (точні цифри не наводяться)³⁴. Наступного року у долину прийшло 2 тис. прочан і встановили кілька десятків хрестів³⁵. У 2008 році, коли чуду в долині виповнилось 85 років, хресним ходом пройшло 10 тисяч вірян³⁶. Така ж кількість прочан була і наступного року³⁷. Після хресного ходу у 2010 році у долині вже було вкопано більше 5 тисяч хрестів, і ця цифра постійно збільшується, оскільки паломники приїжджають сюди цілий рік³⁸. Найбільшу кількість прочан зібрав хід у 2011 році – більше 30 тисяч³⁹. 20 тисяч прийшло на спільну молитву в честь 90-річчя чуда явлення Богородиці у Іосафатовій долині⁴⁰. Вже у цьому році хресною ходою від церкви Дмитра Солунського у с. Голинчинці знову пройшли тисячі прочан. За попередніми підрахунками у долині вкопано більше десяти тисяч хрестів⁴¹. Відновлені хресні ходи 15 серпня стали традиційними, а святиня та пов'язані з нею звичаї, щороку збирають значну кількість вірян.

З розростанням популярності Іосафатової долини відомості, про неї можна знайти і в мережі Internet. Наповнюють сайти матеріалами, зазвичай прихожани парафій, розміщуючи тут власні враження від відвідування святих місць. Нажаль, вважати ці матеріали достовірними ми не можемо з різних причин – дублювання інформації, дані з різних сайтів часто заперечують одні одних, відсутність джерельної бази цих публікацій. Та слід звертати на них увагу при дослідженні настроїв, які панують серед віруючого населення, щоб краще розуміти природу та зміст таких релігійних рухів, які ми спостерігаємо у Іосафатовій долині⁴².

Автору цієї статті довелось побувати у долині разом із паломниками у кінці серпня 2015 року. Організував паломництво настоятель Свято-Феодорівського монастиря у смт Вапнярка Томашпільського району архімандрит Серафим (Котляров). Про поїздку було оголошено за кілька тижнів до виїзду. Кількість місць у автобусі була обмежена, тому відразу ж було попереджено про складання списків бажаних, які поїдуть іншим разом. За тиждень до подорожі відправили службу з Таїнством Сповіді та Причастя. Виїжджали рано вранці, щоб до обіду потрапити до святого місця. Жінки були одягнуті зручно для дороги, але обов'язково у довгі спідниці, а голови покриті хустками, чоловіки – просто охайно, без особливих вимог. З собою везли один великий двометровий хрест. Група складалась із 15 осіб середнього віку. В дорозі співали «Отче наш» та молитви до святого Миколая Чудотворця, у православній традиції захисника подорожуючих. Брала з собою пісню їжу та ємності для води з колодязя, де за повір'ям являлась Богородиця. На під'їзді до долини на узбіччі стоять кілька великих хрестів. Їм поклоняються учасники хресних ходів. Розпочинається долина з великої площі, де розміщений металевий каркас для проведення служб архієреями та священниками, котрі збираються тут разом

із мирянами 15 серпня (фото 6). Недалеко є басейн, де охочі занурюються у прохолодну воду (фото 7). Кілька господарських будівель та вагон потягу, перероблений у своєрідну капличку (фото 5). Тут можна придбати хрести різної висоти – для встановлення, та менші на підв'язках, котрі вішають на вже встановлені. Наглядає за святим місцем послушник, що живе у одній із господарських будов. Кілька осіб з нашої групи придбали хрести та, разом із привезеним, вирішили вкопувати їх недалеко від раніше встановлених прихожанами Свято-Феодорівського монастиря (фото 2). Встановивши нові хрести, відправили службу, проспівали «Хресту Твоєму поклоняємось», Символ віри та ще кілька молитов. Потім кожен зі своєю молитвою в думках пішов набирати чудодійної води із джерела. Після невеликої трапези зібралися в дорогу.

Примітно, що не всі хрести дерев'яні, є тут і витесані з каменю, невисокі (фото 8), і мармурові, приурочені до певної дати (фото 3). Більшість хрестів стоять тут з 2006 року, що позначилось на їхньому вигляді (фото 1). Більш нові хрести різняться своєю різноманітністю у формах, розмірах, надписах. Значна частина – безіменні, проте є велика частка і «підписаних» – на перехрестя набивають невелику табличку з позначеннями хто і коли встановив хрест (фото 2). Не всім паломникам під силу як фізично, так і фінансово, нести на долину великого хреста, тому зараз більшість приходить з різного розміру дерев'яними хрестиками, які навішують на більш масивні хрести (фото 2, 8). Раніше була практика прибавати їх цвяхами (фото 1).

Поширення відомостей про згадані події у формі легенд і переказів були частково зумовлені посиленням антирелігійної пропаганди. Як вже зазначалось, поява таких релігійних подій була зумовлена політичною та економічною ситуацією на селі у 1920-х роках. З наведеного матеріалу ми бачимо, що дослідження фольклорної складової «чудес» є одним із пріоритетних напрямків у етнології та фольклористиці. Мало уваги науковці приділяють передумовам виникнення таких подій, особливостям народного тлумачення цих явищ. Питання зникнення та відродження певних складових таких явищ (хресні ходи, вкопування хрестів) і досі залишається мало вивченим та актуальним. Відновлена традиція хресних ходів у Іосафатову долину заповнила нішу попиту на подібні процесії. Щорічна кількість паломників у долину не обмежується лише тими вірянами, що прибувають сюди 15 серпня. Ще кілька тисяч прочан кожного дня, цілий рік приїждять сюди невеликими групами у пошуках душевного спасіння. На нашу думку таких рух та форми його вираження, цілі, які переслідують паломники теж є цікавим матеріалом для дослідження.

Фото 1. 29.08.2015. с. Голинчинці Шаргородського району Вінницької області. Одні з перших хрестів, встановлених після відновлення хресних ходів у Іосафатову долину в 2006 р. Фото автора.

Фото 2. 29.08.2015. с. Голинчинці Шаргородського району Вінницької області. Фото автора. Хрести встановлені у 2015 році прихожанами Свято-Феодорівського монастиря смт Вапнярки.

Фото 3. 29.08.2015. с. Голинчинці Шаргородського району Вінницької області. На передньому плані: мармуровий хрест встановлений на честь 85-річчя чудесного явлення Божої Матері на Йосафатовій долині. За ним хрест на честь 1020-ліття Хрещення Русі, встановлений прихожанами з смт Шпиків. Фото автора.

Фото 4. 29.08.2015. с. Голинчинці Шаргородського району Вінницької області. Архімандрит Серафим (Котляров), настоятель Вапнярського чоловічого монастиря святого преподобного Феодора, князя Острозького, разом із прихожанами обителі готується до встановлення хрестів у Йосафатовій долині. Верхній пофарбований та уквітчаний хрест був привезений з собою, інші, у тому числі і той, що тримає архімандрит, придбані у послушника, що живе на території Йосафатової долини. Фото автора.

Фото 5. 29.08.2015. с. Голинчинці Шаргородського району Вінницької області. Площа перед Іосафатовою долиною. На фото господарські будівлі та вагон потягу, перероблений на капличку. Фото автора.

Фото 6. 29.08.2015. с. Голинчинці Шаргородського району Вінницької області. Металевий каркас віттаря, у якому проводять спільну службу священики, які приїжджають разом із прочанами щороку 15 серпня. Фото автора.

Фото 7. 29.08.2015. с. Голинчинці Шаргородського району Вінницької області. Басейн, у якому віруючі купаються. Фото автора.

Фото 8. 29.08.2015. с. Голинчинці Шаргородського району Вінницької області. Висічений з каменю хрест, встановлений тут ще у 1923 році, обвішаний хрестиками паломників. Фото автора.

¹ Shudliak Natalia. The reflection of the folk religiousness in the 1920s in Ukraine on the pages of Etnografichniy visnik // Spheres of culture. – Vol. XIII. – Lublin, 2016. – P. 369–376.

² Дяків В. «Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років. – Львів, 2008. – 256 с.

³ Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі. – Львів, 2010. – С. 150.

⁴ Чотирнадцять мандрівок Вінниччиною. – К., 2009. – С. 96–97.

⁵ Українська етнологія. Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. / Упоряд. Борисенко В. К. – К., 2007. – С. 81–82

⁶ Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923-го // Етнографічний вісник. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 50–51.

⁷ Там само. – С. 371–372.

⁸ Пчілка О. Українські народні легенди останнього часу // Етнографічний вісник. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 44.

⁹ Кравченко В. «Осапатова долина» [окремі аркуші: 3 матеріалів Етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею. (Житомир)] // Етнографічний вісник. – К., 1926. – Кн. 2. – С. 109–110.

¹⁰ Там само. – С. 108.

¹¹ Пчілка О. Українські народні легенди останнього часу // Етнографічний вісник. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 46.

¹² Там само. – С. 46.

¹³ Кравченко В. «Осапатова долина» [окремі аркуші: 3 матеріалів Етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею. (Житомир)] // Етнографічний вісник. – К., 1926. – Кн. 2. – С. 109.

¹⁴ Там само. – С. 108.

¹⁵ Кравченко В. «Псальми», що в 1923–24 рр. співали прочани підчас подорожувань до різних чудес // Етнографічний вісник. – К., 1927. – Кн. 4. – С. 71–78.

¹⁶ Кравченко В. «Осапатова долина» [окремі аркуші: 3 матеріалів Етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею. (Житомир)] // Етнографічний вісник. – К., 1926. – Кн. 2. – С. 108.

¹⁷ Shudliak Natalia. The reflection of the folk religiousness in the 1920s in Ukraine on the pages of Etnografichniy visnik // Spheres of culture. – Vol. XIII. – Lublin, 2016. – P. 373.

¹⁸ Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923-го // Етнографічний вісник. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 61.

¹⁹ Кравченко В. «Осапатова долина» [окремі аркуші: 3 матеріалів Етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею. (Житомир)] // Етнографічний вісник. – К., 1926. – Кн. 2. – С. 109.

²⁰ Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923-го // Етнографічний вісник. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 59–61.

²¹ Голинчинські «чудотворці» перед судом // Червоний край. – 1925. – № 138–147. – С. 2.; Голинчинські

- «чудотворці» перед судом // Червоний край. – 1925. – № 148 (375). – С. 5.
- ²² Голинчинські «чудотворці» перед судом // Червоний край. – 1925. – № 145 (372). – С. 2.
- ²³ Голинчинські «чудотворці» перед судом // Червоний край. – 1925. – № 146 (373). – С. 2.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Голинчинські «чудотворці» перед судом // Червоний край. – 1925. – № 147 (374). – С. 2.
- ²⁶ Голинчинські «чудотворці» перед судом // Червоний край. – 1925. – № 148 (375). – С. 5.
- ²⁷ Чудо на Йосафатовій долині / Вид. 5-те, перероб. та доповнене. – Шаргород, 2014. – С. 5.
- ²⁸ Йосафатова долина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mp-eparhia.org.ua:8080/ru/node/14>
- ²⁹ Залецький І. Йосафатова долина // Одигитрия. – Вінниця, 2002. – № 7 (22). – С. 2; його ж. Йосафатова долина: Суд людський // Одигитрия. – Вінниця, 2002. – № 6 (21). – С. 4; його ж. Йосафатова долина: Христа славте, хрести ставте // Одигитрия. – Вінниця, 2002. – № 5 (20). – С. 4.
- ³⁰ Залецький І. Чудная икона из Йосафатовой Долины – в храме прп. Лаврентия Черниговского // Одигитрия. – Вінниця, 2003. – № 7(29). – С. 4.
- ³¹ Гурмач С. Откуда бьет источник святой кринички? Рассказ священника // Одигитрия. – Вінниця, 2003. – № 1 (23). – С. 2.
- ³² Залецький І. Таємниця Йосафатової долини // Подольские епархиальные ведомости. – Вінниця, 2004. – № 2 (27). – С. 4.
- ³³ Залецький І. Йосафатова долина // Одигитрия. – Вінниця, 2006. – № 6 (53). – С. 4–5.
- ³⁴ Всеподільський хресний хід: 20 тисяч прочан молились у Йосафатовій долині // Одигитрия. – Вінниця, 2006. – № 7 (54). – С. 3.
- ³⁵ Хресний хід у Йосафатову долину / Прес-служба Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2007. – № 8 (64). – С. 5.
- ³⁶ Новини Вінницької єпархії / Прес-служба Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2008. – №9 (77). – С. 2.
- ³⁷ У «Долині хрестів» збудують скит / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – № 9 (89). – С. 1. (Вкладення).
- ³⁸ На Йосафатовій долині майже 5000 хрестів / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – № 8 (100). – С. 1. (Вкладення).
- ³⁹ Йосафатова долина зібрала понад 30 тисяч прочан / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – № 8 (112). – С. 1. (Вкладення).
- ⁴⁰ 20 тисяч прочан на Йосафатовій долині / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – № 8 (124). – С. 1. (Вкладення).
- ⁴¹ Тисячі прочан прийшли на Йосафатову долину // Православна Вінниччина. – 2016. – № 8 (36). – С. 1.
- ⁴² Сакральні об'єкти Вінниччини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ito.vspu.net/ENK/2011-2012/kompleks_new_magistru/rob_styd/2013/Gnatushuna/page-4.html.; Святі місця в Україні, які обов'язково варто відвідати. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/2014/09/svyati-mistsya-v-ukrajini-yaki-obovyazkovo-varto-vidvidaty/>

В статтє описаны основныя события от 1923 года до нынешнего времени, которые касаются Йосафатовой долины в с. Голинченцы Шаргородского района Винницкой области. Обращено внимание на возобновленную традицию крестных ходов. Показана роль семьи Залецких в возрождении памяти о святыне. Описаны наблюдения автора во время полевых работ в этом районе.

Ключевые слова: Йосафатова долина, виденье, святое место, кресты, источник, крестный ход.

The article describes the main events, from the year 1923 up until the present days, regarding the Valley of Josaphat in Golynchyntsi village in Shargorod district of Vinnytsia region. The renewed tradition of processions is noted. The role of the Zaletskyi family in the renaissance of the memory of the shrine is shown. The author's observations from a field trip to this area are described.

Keywords: the Valley of Josaphat, visions, sacred place, crosses, source, procession.